

Offisiell og ikke-offisiell språknormering – nyttig eller skadelig motsetning?

Helge Dyvik
Universitetet i Bergen

‘Offisiell’, ‘offentlig’ og ‘privat’

‘Offisiell’ er et ord som av og til blandes sammen med ‘offentlig’ – til tross for at de to ordene naturligvis ikke har noe med hverandre å gjøre etymologisk. ‘Offisiell’ kommer av latin *officium* – en tjeneste, eller et embede. Det offisielle er dermed noe som er sanksjonert av et bemyndiget organ. ‘Offentlig’, derimot, har med tysk *offen* å gjøre: Det offentlige er det som er åpent tilgjengelig for alle. Det offentlige er noe vi har felles, og det behøver slett ikke å være offisielt. En offentlig debatt i vårt felles offentlige rom behøver heldigvis ikke å være offisielt sanksjonert i Norge. Det er heller ikke logisk nødvendig at det offisielle er offentlig – vi kan f.eks. tenke på de hemmelige russiske lovene man prøvet å dømme Nikitin etter. De var offisielle, men ikke offentlige.

‘Privat’ er først og fremst motsetningen til ‘offentlig’ – bare mer perifert til ‘offisiell’. Det private angår enkeltmennesket og er ikke tilgjengelig for fellesskapet. Ditt privatliv er ikke privat fordi det ikke er «offisielt», men fordi det ikke er offentlig.

Når ikke-offisiell språknormering av og til omtales som «privat normering», er derfor dette noe som lett kan gi misvisende assosiasjoner – som om den såkalte private normering bare er noe som angår sære enkeltpersoner, mens den offisielle er noe som er trygt forankret i fellesskapet. Det er ikke *nødvendigvis* slik, og det kan være interessant å stille seg spørsmålet om i hvilken grad det *faktisk* er slik – f.eks. om hvor offentlige våre offisielle språknormer egentlig er, og om de ikke-offisielle fortjener betegnelsen ‘privat’ i ordets mer nedlatende betydning.

Et mulig apropos til førstnevnte spørsmål er diskusjonen om ordforrådet i nynorsk i Språkrådet. Det har tilligget Språkrådet den oppgave å godkjenne ordlister, og dette gir opphav til det interessante spørsmål: Er det en forskjell på å godkjenne, eventuelt ikke godkjenne, ordlister, og å godkjenne, eventuelt ikke godkjenne, ord i språket? Det første lyder forholdsvis uproblematisk; det siste lyder svært tvilsomt. Som det ble påpekt i diskusjonen i Fagnemnda: Vi normerer ikke ordforrådet i et språk. Særlig skal ikke en utgitt ordbok forstås om en definisjon av *grensen* for ordforrådet. Det er naturligvis ikke slik at alt som ikke står i ordboken, er offisielt forbudt. Befolkningen har lov til å tilegne seg et stort ordforråd, også i Norge. Heller ikke er det slik at alle ord som står i en godkjent ordliste, dermed er utstyrt med en spesiell anbefaling fra Språkrådet. Ordliste og ordbøker er deskriptive: De forteller noe om hvordan språket *er*. Slik er det i hvert fall i normalttilfellet. Men problemet er at jo mer spesifikt et språkråd forteller om hvordan språket er, desto mer lyder det som et *bør*. Derfor var det motvilje i Fagnemnda mot at Språkrådet skulle publisere lister over «nye» ord i nynorsk – ord som stod i nye, godkjente ordlister, men som ikke hadde stått i gamle. For da ville det virke som om Språkrådet nå hadde tillatt noen ord som tidligere var forbudt.

Nå kan man selvfølgelig finne det vanskelig helt å avvise den tanke at det nettopp var det Språkrådet hadde gjort. I så fall innebar motviljen mot lister over nye ord den oppfatning at den nye offisielle normen helst burde holdes hemmelig. Det ville være et eksempel på offisielle, men ikke offentlige språknormer: Språkrådets private, offisielle norm – et forholdsvis godartet motstykke til Russlands hemmelige lover.

Et annet apropos til spørsmålet om hvor offentlige våre offisielle normer er, er Helge Omdals undersøkelse av hvor godt kjent enkelte av normene er for ferske norskstudenter (Omdal og Vikør 1996:165 ff.). Undersøkelsen viser at de er heller dårlig kjent. For eksempel rettet hele 94% av studentene formen *haust* til *høst* i bokmål, til tross for at *haust* er en mulig form i den offisielle bokmålsnormalen (skjønt foreslått fjernet i Språkrådets forslag av 2000). Tilsvarende rettet 77% *springer* til *spring* i en nynorsk tekst, til tross for at sterkt presens på *-er* er tillatt sideform i nynorsk, og 65% rettet *spørsmåla* til *spørsmålene* i bokmålsteksten, selv om *spørsmåla* er offisielt tillatt i bokmål. Resultatet tyder på at flere av de offisielle normene i begrenset grad er offentlige: Når selv spesielt interesserte språkbrukere – som norskstudenter – ikke er klar over dem, kan de ikke sies å være felles for språksamfunnet. Omdal karakteriserer dette som mangel på «elementær grammatisk kunnskap», og hans konklusjon er at Språkrådet burde gjøre mer for å utbre kunnskapen om de offisielle normene. Han etterlyser pedagogiske virkemidler, og mener blant annet at *springer*-eksempelet viser at det talemålsnære i nynorsknormen ikke er blitt utnyttet pedagogisk.

Men også andre konklusjoner er mulige. Ved *springer*-eksempelet kunne man f.eks. fremkaste den tanke at elever og studenter faktisk ikke leter etter eget talemål når de lærer seg landets skriftspråk på et nivå over barnetrinnet, men at de snarere søker etter en eksisterende skriftspråksnorm. Man kunne også hevde at den sentrale måten å lære skriftspråket på, er gjennom lesning, ikke gjennom pedagogiske lister av klammeformer, og at former man faktisk ikke støter på i bokmål når man leser bokmålstekster – som f.eks. *haust* – strengt tatt ikke tilhører det eksisterende skriftspråket. I så fall kan ikke studentene med rimelighet klandres for manglende elementær grammatisk kunnskap: Alt tyder på at de kjenner grammatikken og ordforrådet i det skriftspråket som faktisk finnes. Når en offisiell norm ikke blir offentlig, er det kanskje helst de offisielle normgiverne som bør ta tenkepause.

Operative og foreskrevne normer

Før vi går nærmere inn på forholdet mellom offisiell og ikke-offisiell språknormering, er det på sin plass å se litt nærmere på selve normbegrepet. Vi kan begynne med språkvitenskapen. En vitenskap skal først og fremst finne ut hvordan ting er, ikke hvordan de bør være. Også språkvitenskapen tar sikte på å være deskriptiv og forklarende; normativ grammatikk overlates til andre virkefelt (om ikke nødvendigvis til andre personer). Men språk er en vanskelig materie i denne sammenheng. Ethvert *er* i et utsagn om språk, uansett hvor vitenskapelig formulert det er, har en umiskjennelig biklang av *bør*. Det kan være en meget svak biklang – nærmest bare som et pust av og til – men den er meget vanskelig å bli helt kvitt.

Moderne språkvitenskap etter Noam Chomsky har gjort tapre forsøk på å bli kvitt denne biklangen. Utgangspunktet der har vært å se på språkvitenskapen som en gren av kognitiv psykologi. Grammatikk og ordforråd blir i dette perspektivet et individuelt – man kunne si ‘privat’ – anliggende. Deres eksistensform er kognitive

strukturer i den enkeltes hjerne. Dette er et mentalistisk språksyn. Mentalistisk generativ grammatikk har ambisjoner om å være *forklarende* i naturvitenskapelig forstand. Generative grammatikkteorier, forstått som teorier om vår kognitive utrustning, skal etter programmet kunne forklare vårt språklige «output» omtrent slik som en teori om solens indre skal kunne forklare egenskaper ved solstrålingen.

Hvis man slik vil overføre et naturvitenskapelig forklaringsbegrep – det deduktivt-nomologiske – på språklige fenomener, er det viktig å fastholde at det denne typen forklaringer forklarer, er *hendelser* – begivenheter lokalisert i tid og rom, f.eks. at en substans oppnådde en viss temperatur, eller at solens stråler hadde visse bølgelengder. Det er vanskelig å oppettholde denne synsmåten på grammatikk, ordforråd og betydninger – språkvitenskapens studieobjekter. Som Fred Dretske påpeker i en artikkel om forklaringer i lingvistikken (Dretske 1974): «...if we confine our attention to language instead of the actual speech acts that embody a use of language, there is, quite literally, nothing happening.» «Speech acts», talehandlinger lokalisert i tid og rom, på den annen side, er naturligvis hendelser. Spørsmålet er om det er slike fakta grammatikeren, f.eks., tar sikte på å forklare. Og det virker knapt rimelig å hevde at en grammatiker har ambisjoner om å forklare hvorfor Kari sa «Det sitter en katt på trappen» til Per i en nærmere angitt situasjon søndag den 2. november. Grammatikeren vil snarere forklare slike ting som at man i en viss forstand ikke kan si «Det sitter katten på trappen» på norsk, mens man *kan* si «Det sitter en katt på trappen». Jeg sier «i en viss forstand», for i en viss annen forstand *kan* man naturligvis si «Det sitter katten på trappen» – jeg har selv nettopp sagt det to ganger. Hvis, derimot, en fysiker har rett når han hevder at et elektron ikke «kan» gjøre X, da gjør et elektron rett og slett ikke X under noen omstendighet, ikke engang som et eksempel på en umulig hendelse.

Som språkvitere burde vi lett se at modalverbet 'kunne' brukes med ulik modalitet av fysikeren som sier at et elektron ikke «kan» gjøre X, og av språkviteren som sier at vi ikke «kan» si «Det sitter katten på trappen». Fysikerens modalitet er alethisk: Den har å gjøre med sannhet i mulige verdener. Derfor er det en direkte sammenheng mellom hva et elektron kan og ikke kan gjøre og hva det faktisk gjør i konkrete situasjoner – forklarer din teori det ene, så forklarer den også det andre. Grammatikerens modalitet, derimot, er nærmest deontisk: Den har å gjøre med visse normer eller konvensjoner som blir brutt hvis man handler på visse måter. De fakta grammatikeren vil forklare, er altså at det er *konvensjonelt ukorrekt* å si slike ting som «Det sitter katten på trappen». Faktaene angår dermed institusjonelle egenskaper ved språklige uttrykk sett i abstraksjon fra konkrete ytringer av dem: Om de er velformede, eller om de er synonyme, eller om de har denne eller hin betydning. Dette er egenskaper som er forankret i normer for korrekt adferd. Men det er ikke umulig å bryte normer: Vi kan lett produsere ugrammatikalske setninger. Dermed er det ikke slik at en grammatisk teori som «forklarer» hva man kan og ikke kan si (i denne betydning av 'kan'), også forklarer at folk faktisk sier det de gjør i konkrete situasjoner. Siden normer ikke determinerer adferd, forklares ikke faktisk adferd av teorier om normer.

Derfor forklarer en vitenskapelig, deskriptiv grammatikk ikke hvorfor folk sier det de gjør eller har de språklige intuisjoner de har, men heller slike fakta som at visse uttrykk er velformede eller ikke-velformede, synonyme, flertydige osv. Dette er *institusjonelle fakta* i John Searles forstand – de vil si fakta av samme art som at Stortinget har vedtatt en lov eller at Per og Kari har giftet seg eller at en fotballspiller var offside. Teorien forklarer slike institusjonelle fakta ved å redegjøre for hvordan visse handlinger tilfredstilte den relevante institusjonens konstitutive normer.

Konklusjonen er at også den deskriptive og forklarende språkvitenskapen beskjeftiger seg med normer. Beskrivelsen av en dialekt er en beskrivelse av normene for korrekt språklig adferd i et visst språksamfunn: Begrepene 'norm' og 'korrekthet' henger uløselig sammen. Noe er korrekt kristiansandsk, andre ting er ukorrekt i kristiansandsk. 'Norm' og 'korrekthet' er i sin tur begreper som uunngåelig er overindividuelle. Hvis perspektivet begrenses til individet, har disse begrepene ingen mening. Normer av den sorten vi taler om her, altså normer som faktisk regulerer (uten å determinere) vår adferd, som definerer vår intuitive oppfatning av korrekthet, og som sikrer at adferden, f.eks. ytringer, har en gjenkjennbar mening, er noe vi uunngåelig har felles – de er essensielt *offentlige*. I denne sammenheng kan det passe å minne om Wittgensteins konklusjon at et privatspråk er en logisk umulighet: Et språk er noe vi med nødvendighet har felles. Det ligger ikke innenfor individets muligheter å bestemme seg for at ordet *varm* nå skal bety 'kald', f.eks. Individet har *kunnskap* om normene – kanskje partiell og usikker kunnskap; ikke alle behersker hele språket til bunns – men normene kan ikke *reduseres* til summen av individenes kunnskap. Snarere tilhører de det domenet Popper kalte «verden 3» – ikke fysiske objekter, ikke mentale objekter, men intersubjektive kunnskapsobjekter – som riktignok forutsetter mentale prosesser i individene for å eksistere, men uten å kunne reduseres til disse. Å forveksle et språk med individets kunnskap om det, er omtrent som å forveksle en reise med en reisebeskrivelse, eller norsk med Norsk Referansegrammatikk.

De normene jeg snakker om her, er ikke normer noen har fastsatt, men normer som eksisterer som en stilltiende overenskomst mellom språkbrukerne. De ligger nær opp til det Nils Kristian Sundby kaller «kvalifikasjonsnormer» (Sundby 1974), og det Kjell Ivar Vannebo kaller «internaliserte normer» (Vannebo 1980). Selv foretrekker jeg å kalle dem «operative normer»: Det er de normene som faktisk styrer språkbrukernes korrekthetsoppfatninger og språklige samhandling. Termen 'internalisert' er for individ-orientert; den tilslører normenes overindividuelle karakter.

De felles operative normene er rett og slett språkets eksistensform. Et språk eksisterer i den grad det finnes operative språknormer som medlemmene av et språksamfunn har konvergerende intuisjoner om. Det er disse konvergerende intuisjonene som er vår kilde til kunnskap om språknormene, og dermed språket: Uten konsensus i en kritisk masse av mulige informanter, er det ikke noe språk der.

I tillegg til de operative normene har vi de normene Sundby kaller «direktiviske» eller «fastsatte», og som jeg i vår sammenheng vil kalle «foreskrevne» eller «preskriptive». Dette er språknormer formulert av personer eller organer med autoritet – offisiell eller ikke-offisiell – for eksempel Norsk språknemnd, og senere Norsk språkråd. Foreskrevne og operative normer er såpass forskjellige størrelser at det nesten kan virke tilslørende å betegne begge ved samme substantiv, som 'normer'. En grunnleggende forskjell er at operative normer ikke er *formulert* – unntagen i enkelte tilfeller fragmentarisk og etterskuddsvis av empiriske lingvister – mens de foreskrevne med nødvendighet er formulert. De operative normene eksisterer som en stilltiende, meningsskapende overenskomst om hvordan velformede språklige uttrykk settes sammen og hva de kan bety; de foreskrevne normene eksisterer ikke som foreskrevne normer før noen har formulert dem.

En konsekvens av at foreskrevne normer må være formulert, er at de bare kan angå slike sider av språket som rimelig lett lar seg beskrive presist. Faktisk er deres domene enda mindre: Ikke bare må foreskrevne normer begrense seg til presist beskrivbare sider av språket, de må ytterligere begrenses til slike sider som lar seg

beskrive på en forståelig måte for det store flertall av språkbrukere. For skriftspråkets vedkommende vil dette i praksis stort sett si ortografi, fonologi slik den reflekteres i ortografien, bøyning og avledning. De sier lite eller intet, og kan også vanskelig si noe, om syntaks – hvordan ord og fraser kan og ikke kan sammenføres til større helheter – semantikk – hvilket betydningspotensiale ord og fraser skal ha - eller stilistikk - hvilke stilplan ulike former tilhører, og hvilke former som stilistisk hører sammen. Med andre ord, preskriptive normer begrenser seg i praksis til *formelle sider* av *ordformer*. Preskriptive språknormer er derfor sterkt *partielle* i forhold til den totale mengden operative normer som definerer et språk – skriftspråk eller talespråk.

Det betyr at en samling foreskrevne normer i seg selv ikke utgjør noe språk. Hvis en samling foreskrevne normer ikke er blitt til gjennom lydhør regulering av operative normer, men f.eks. inngår i et program for å skape en ny varietet, så eksisterer ikke denne nye varietet bare fordi normene er formulert. Alle de mange sidene av en ny språkform eller en varietet som de foreskrevne normene nødvendigvis må tie om, eksisterer ganske enkelt ikke. Det eksisterer ikke noe språksamfunn med konvergerende intuisjoner om en slik varietet, og noen annen eksistensform har ikke et naturlig språk. Først når de foreskrevne normene er opptatt i språksamfunnet og dermed har gitt opphav til operative normer inkludert i den totale mengden av slike språknormer, er de med på å definere et språk. Men da er de altså ikke lenger rent preskriptive.

Språk som konstruksjon

Nå er dette en lett idealisert fremstilling. Først og fremst må vi erkjenne at også de operative språknormene tier om mye. Det eksisterer ikke noen total konsensus om 100 prosent homogene språknormer i et samfunn, enten vi nå snakker om talespråk eller skriftspråk. Chomskys berømte idealisering til «a perfect speaker/hearer in a totally homogeneous speech community» var nettopp det: En idealisering. Individueringen av en dialekt, en sosiolekt eller et skriftspråk er alltid et stykke på vei en konstruksjon. Dette gjelder både språkforskeren som avgrenser sitt studieobjekt, og den alminnelige språkbruker som danner seg et begrep om sitt talespråk eller skriftspråk. Konstruksjonen pleier ikke å være uten ethvert empirisk grunnlag (den er bare en konstruksjon *et stykke på vei*), men den innebærer gjerne en grad av detaljering – eller i det minste en forventning om en grad av detaljering – som det knapt er empirisk grunnlag for. Dette er særlig tilfellet ved skriftspråk, og det kan bidra til å tydeliggjøre den preskriptive skriftspråksnormeringens rolle.

Skriftspråk er historisk sett sekundære i forhold til talespråk, men det betyr ikke at de synkront sett er sekundære. I samfunn med velutviklede litterære tradisjoner blir det galt å anskue skriftspråket som *bare* en kodifisering av samtidig talespråk. Der vil det være konstituert av sine egne operative normer for ordvalg, syntaks, stil og nyanser, forankret i en skriftkultur av skrivende og lesende mennesker. Samtidig vil skriftspråkets operative normer uunngåelig i noen grad forbli parasittiske på ulike samtidige talespråk – i liten grad ved klassisk arabisk, i stor grad ved nylig alfabetiserte språk på Ny Guinea, i middels grad ved de fleste europeiske skriftspråk. Totalt sett vil antagelig et skriftspråks operative normer etterlate flere ubesvarte spørsmål enn de operative normene for dialekten i et gammeldags stabilt bygdesamfunn: Gruppen av potensielle informanter er ikke like klart avgrenset for skriftspråkets vedkommende, skriftspråket oppviser mer variasjon i ordforråd,

syntaks, stil og registre, og grensen mellom skriftspråkets egne normer og ulike talespråksnormer er ofte uklare.

Samtidig konstruerer gjerne den alminnelige språkbruker seg et bilde av skriftspråket som en fullt ut artikulert norm, med svar på alle spørsmål den individuelle språkbruker med sin ufullkomne kunnskap kan ha. Dette skaper en etterspørsel etter *autoritet*. Språkspalter i avisen, språkprogrammer i radio og henvendelser fra publikum til språkråd, språkprofessorer og lignende instanser dokumenterer denne etterspørselen med all tydelighet. Spørsmålene, såvel fra alminnelige språkbrukere som fra f.eks. journalister, har et fellestrekk: Man vil vite hva som er korrekt. Språkhistoriske utlegninger om bakgrunnen for diverse konkurrerende former kan oppleves som interessante nok, men ikke som tilfredsstillende. Spørsmålet kommer til slutt: «Jaha, og hvilken av dem er så den korrekte?» Et tilfredsstillende svar skal dertil gis i *er*-form, og ikke i *bør*-form. Man er ikke ute etter autoritetens synging, man er ute etter presis informasjon om den faktiske, operative norm for språket. Ettersom det i mange slike tilfeller faktisk ikke finnes noe svar, har autoriteten her gode muligheter for normkonstruksjon – så lenge han altså passer på å holde seg til *er*-form, og så lenge han faktisk oppfattes som en autoritet.

Hva er det så som skaper autoritet i språkspørsmål? Ettersom det som etterspørres, er *er*-utsagn og ikke *bør*-utsagn, får man ingen autoritet bare av å ha politisk makt (som er noe annet enn autoritet i vår forstand) eller et politisk korrekt eller ideologisk salgbart språksyn. Ingen tror på deg når du sier at det er korrekt normalnorsk å si «BANnan», når det er tydelig at det du mener, er at det *burde* være korrekt av gode ideologiske grunner (for nå å ta et eksempel fra talespråket). Noe av det som gir autoritet, er *inntrykket av solid innforlivethet* med den operative norm. Fremstående forfattere, f.eks., gir et slikt inntrykk – og gjerne med god grunn. Derfor kan akademier blant annet bestående av respekterte forfattere fungere normdannende, f.eks. i Frankrike. Når disse autoriteter uttaler seg, vet man at det er fransk språk slik det «egentlig» er, som blir beskrevet. For hvem skulle vite det bedre enn akademiet? Dermed kan akademimedlemmene tale der den operative norm tier eller er mangetydig, og slik artikulere den operative norm ytterligere.

Dette er den uunngåelige irrasjonelle kjerne i preskriptiv språknormering: Normeringen er mest vellykket når den på en troverdig måte besvarer spørsmål som ikke har noe svar, som om de har det. Det siste forutsetter autoritet, som altså bunner i en persipert innforlivethet med operativ norm, og dette setter i sin tur grenser for radikaliteten i normeringen. Går den mye lenger enn en nennsom og lydhør regulering av operativ norm, står autoriteten på spill.

Språknormering i Norge

Hvordan er så den norske autoritetssituasjonen? Den er spesiell, av velkjente historiske årsaker. Jeg vil her holde meg til riksmål/bokmåls-siden. Frem til og med 1917 angikk de reformene av riksmål som slo igjennom i de påfølgende år, i all hovedsak ortografien, og den fonologi som ble reflektert av den. Talemålsgrunnlaget forble det dannede talemålet i byene. De innslagene av egentlig språkreform som kom i 1917 i retning av å innføre et dialektalt talemålsgrunnlag for skriftspråket – grammatiske endringer som frivillig hunkjønnsbøyning, for eksempel – slo ikke an: Operativ skriftspråksnorm forble forholdsvis uberørt.

Erkjennelsen av styrken i operativ norm hadde konsekvenser for reformen av 1938. Skulle man lykkes med å bryte ned operativ norm og erstatte den med en ny, måtte den eksisterende operative norm utelukkes som valgmulighet – komitéen skjønnte at eksisterende operativ norm ville bli valgt hvis det var mulig. Konsekvensen var forbudslinjen: Reformen innebar en usedvanlig stor valgfrihet, bortsett fra frihet til å velge eksisterende operativ norm på en lang rekke områder. Valgfriheten måtte på den annen side bli stor fordi normeringen ikke var forankret i en eksisterende språkform, men i et upresist slagord – formulert i mandatet for Norsk språknemnd noen år senere: «Norsk folkemåls grunn».

Dette var et storslått eksperiment, med oss alle som prøvekaniner. Bak eksperimentet lå flere antagelser som var typiske for tiden. En slik antagelse er at normer er kontingente, ikke nødvendige. Normer er ikke naturlover, men mer å sammenligne med historisk tilfeldige vaner. Det som er lavprosa idag, kan bli høyprosa for neste generasjon, bare undervisningen legges fornuftig opp. Godt planlagte stimuli ville nok gi den ønskede respons – og den politiske makten og viljen til å gjennomføre programmet var for hånden.

Nå er det selvfølgelig også riktig at normer ikke er naturgitte, og kunne ha vært annerledes. Problemet er at dette er en forholdsvis filosofisk erkjennelse fra et tenkt ståsted utenfor den faktiske historie – nesten på linje med begrepet om mulige verdener innenfor modallogikken. Språkbrukerne befinner seg derimot i historien, og for dem fortøner normene seg som nødvendige. Som den finske lingvisten Esa Itkonen har fremholdt: Språkbrukeres kunnskap om korrekt og ukorrekt i språket har nærmest karakter av *a priori* kunnskap. Og *a priori* kunnskap er ikke kunnskap man er rede til å revidere. Dessuten følger ikke generasjoner etter hverandre som diskrete perler på en snor – generasjoner har det med å koeksistere. Og litteratur har det med å eksistere gjennom flere av dem. Disse forhold skapte vanskeligheter for eksperimentet.

En annen antagelse man aner bak eksperimentet, er at språk kan skapes gjennom filologiske manipulasjoner med bøyningmønstre – ja, kanskje sågar at filologens regler nærmest er identiske med språket selv. Kanskje kunne man benevne dette som «Aasen-syndromet»: Man betrakter Aasens geniale lingvistiske arbeid og synes at man burde klare noe lignende – men ser bort fra det essensielle forhold at Aasen også var dikter.

Men når foreskrevne normer i form av bøyningmønstre og ordformer bryter radikalt med eksisterende operativ norm, utgjør de ikke noen egen språkform. For det første er de for fragmentariske, for det annet har de ikke et språks eksistensform: Ingen gruppe av språkbrukere har konsistente intuisjoner om dem. Dette fikk vi illustrert i det datalingvistiske prosjektet SCARRIE som kolleger i Bergen (Koenraad de Smedt og Victoria Rosén) gjennomførte for en tid siden. SCARRIE hadde som mål å utvikle en prototyp for et automatisk rettesystem for skandinaviske språk, blant annet norsk bokmål. Et retteprogram foreslår rettelser når man staver ord annerledes enn det programmets ordbok tillater. Ett av mange problemer her er at feilstavede ord tilfeldigvis kan falle sammen med andre eksisterende ord, og da reagerer ikke enkle programmer av denne art. SCARRIE søkte å løse dette problemet ved å inkorporere syntaktisk kunnskap, slik at systemet f.eks. skjønnte at det feilstavede ordet skulle være et verb.

Et annet problem var den brede valgfriheten innenfor den offisielle bokmålsnormen. I ordboken ser det som kjent ut som denne valgfriheten er noe som angår det enkelte ord, der det står med et antall alternative skrivemåter og bøyningmønstre. Ordboken beskriver bokmål som om det utgjør bare én varietet,

med en valgfrihet som er et enkeltordsanliggende; det er dette den preskriptive norm begrenser seg til å si. Men dette er misvisende fra operativ norms synsvinkel: Det vi har for oss, er mer et antall delvis distinkte, men intrikat overlappende varieteter av skriftspråket, som ideelt sett kunne ha trengt et antall distinkte ordbøker: *solen* hører ikke hjemme i samme varietet som *kasta*. Valgfriheten beskrives så å si på et for lavt abstraksjonsnivå. Dette går greit så lenge man kan stole på at brukerne av ordboken er innforlivet med operativ norm, og selv klarer å gruppere sammen de formalalternativene som tilhører samme varietet. Men når brukerne er nordmenn med liten leseerfaring, utlendinger, eller en datamaskin – kort sagt, når brukerne er av en art som overhodet trenger ordbøker – blir det problematisk. Et system som SCARRIE er lite hensiktsmessig hvis det stadig foreslår hele spekteret av radikale former for en skribent som skriver en moderat varietet, eller vice versa. Et så irriterende system ville ganske enkelt ikke bli brukt. Derfor forsøkte SCARRIE-prosjektet å utstyre valgalternativene med stilkoder av typen «moderat», «radikalt», «nøytralt» og «læreboknormal», der én og samme form ofte naturligvis kunne ha mer enn en stilkode. Dette ville sette brukeren i stand til å velge varietet.

Den interessante erfaring var at dette var betydelig lettere å gjennomføre for moderat enn for radikalt bokmål. Moderat bokmål, særlig slik det offisielt ser ut etter 1980, har en velartikulert operativ norm med tradisjon. Derfor kan man lett finne informanter som har ganske overensstemmende intuisjoner om hva som er gangbart i denne varietet, og hva som ikke er det: Et kriterium på at språkformen eksisterer. For radikalt bokmål var dette adskillig vanskeligere. Man kunne naturligvis mekanisk samle sammen alle former innenfor offisiell norm som ikke tilhører moderat bokmål, men dette utgjør ikke noen varietet som noen gruppe av språkbrukere har konsistente intuisjoner om. Det er rett og slett ikke noe eksisterende språk; det er en fragmentarisk konstruksjon. Spørsmålet om grensene for denne varietet – f.eks. hvilke moderate former som også er eller ikke er gangbare innenfor den – har ikke noe svar.

Dette antyder den utilstrekkelige forståelsen av et skriftspråks eksistensform som skapte ytterligere problemer for eksperimentet av 1938. Reformatorene trodde at man kunne eliminere en tradisjonell operativ norm gjennom å forsterke *bør*-utsagn til *skal*-utsagn om en fragmentarisk og diffus preskriptiv norm de selv hadde konstruert. De tok ikke tilstrekkelig hensyn til at språkbrukerne hverken etterspør *bør*- eller *skal*-utsagn, men troverdige *er*-utsagn om operativ norm – selv i et land som vårt, der den kritiske bevissthet om språknormers relativitet antagelig er høyere enn i mange andre land.

Dette hadde følger for de offisielle organenes autoritet – først Norsk språknemnd, senere Norsk språkråd. Et språkråd med Norsk språkråds forhistorie og sammensetning kan aldri få den samme autoritet som f.eks. et akademi som det franske. (Om overhodet noe organ kunne få det i dagens Norge, er et annet spørsmål.) Alle vet at Norsk språkråd blant annet er sammensatt av representanter for ulike språkpolitiske grupperinger, med hver sine agendaer for hvordan skriftspråket bør bli. Også fornuftige og saklige uttalelser fra Norsk språkråd vil derfor uunngåelig glide med en biklang av synsing, en mistanke om skjult politisk agenda. Dertil kommer at Språkrådet er programforpliktet til å promovere en offisiell norm som favner langt videre enn den operative. I Norsk språknemnds tid inkluderte ikke engang den offisielle normen den operative. Norsk språknemnd var absolutt ikke stedet man kunne henvende seg for å bli opplyst om hva som faktisk var gangbart norsk skriftspråk.

Denne situasjonen måtte med nødvendighet skape en sterk etterspørsel etter ikke-offisiell normering. De offisielle språknormeringsorganene i Norge hadde sviktet

sine forpliktelser til å ivareta, videreutvikle og informere om skriftspråkets operative normer. De offisielle normene tilbød et hav av valgfrihet som ikke kunne fungere veiledende for journalister, utgivere av ordbøker for utlendinger og andre skrivende språkbrukere. Valgfriheten var fra først av tenkt som en overgangstilstand, men er senere blitt rasjonalisert som en fin anledning for den enkelte til å velge en personlig skriftspråksform. Hver enkelt av oss skal kunne plukke sammen en personlig bukett av bøyningensmønstre fra den offisielle normens blomstrende supermarked. Problemet ved denne tankegangen er at den er elitistisk. Den forutsetter språklig begavede, kunnskapsrike og engasjerte språkbrukere, med mye tid å avse på spørsmål om språklig form. Men gruppen av slike er kanskje ikke så mye større enn at den kunne få plass på et nordisk institutt eller to. Videre forutsetter tankegangen avisredaksjoner og forlag med innsikt, tid og interesse nok til å sortere de få manuskripter med spennende, individuelle skriftspråksvarieteter fra de mange som bare oppviser språklig inkonsekvens og kaotisk ubehjelpelighet. Slike ressurser har ikke den normale avisredaksjon. Og den alminnelige språkbruker vil kort og godt vite hva som gjelder i skriftspråket: Hva er korrekt norsk? Den alminnelige språkbruker har noe på hjertet, og vil ikke fordype seg i mediets irrganger.

Fremveksten av snevrere preskriptive normer i avisredaksjoner og forlag, og utgivelsen av konservativt normerende ordlister, ordbøker og grammatikker av ikke-offisielle organisasjoner som Riksmålsvernet, Riksmålsforbundet og Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, var dermed nærmest forutsigelige utviklinger. Disse instansene ivaretok til dels oppgaver som de offisielle organene forsømte, og gjorde i så henseende en prisverdig og etterspurt innsats: De forsøkte å kodifisere operativ norm. I sin og Lars Vikørs bok *Språknormer i Norge* nevner Helge Omdal tre mulige forklaringer på denne typen normering fra avisredaksjoners side: «Språklig intoleranse, språksensur eller manglende kunnskaper blant det redaksjonelle personalet.» (Omdal og Vikør 1996:174). Jeg vil altså antyde en fjerde: En nesten umulig normeringssituasjon skapt av landets offisielle språknormeringsorganer fremtvang slike tiltak. Disse tiltakene har bidradd til å redde det tradisjonelle skriftspråket i noenlunde enhetlig form gjennom en vanskelig periode.

Dette betyr ikke at den ikke-offisielle normeringen bare har fordelaktige sider. Først og fremst er det en uheldig situasjon at de offisielle organene oppfattes som en trussel mot operativ norm, mens ivaretagelsen av den skal være helt overlatt til ikke-offisielle instanser. Klimaet blir da lett angstbitersk: Den ikke-offisielle normeringen får et behov for å markere distanse til den offisielle, og blir lett hyperkonservativ og statisk – noe man lenge med en viss rett kunne si om den uoffisielle riksmålsnormeringen. Avisredaksjoner nøyer seg på sin side ikke med å normere *journalistenes* språkform snevert, men retter også velskrevne leserinnlegg til avisens norm – en unødvendig sneverhet som må skape irritasjon.

Faren ved dette er at den operative norm kan bli unødig snever, f.eks. i urimelig grad stengt for talemålsinnslag. Talemålsinnslag og referanse til hva som er 'norsk' assosieres med de offisielle språkformyndere, eller med nynorsksiden, og kan dermed få urimelig dårlige kår i bokmåls- eller riksmålsammenheng. Språkrådets arbeid mot ukritisk import av engelsk lider under dette – det blir altfor lett assosiert med «enda mer norsksdomsma». Jeg har en mistanke om at dette var en medvirkende årsak til at vi fikk de engelske gradsbetegnelsene *bachelor* og *master* innført ved norske universiteter, til tross for Språkrådets og andres protester, og til tross for det åpenbart barbariske i beslutningen. Språkrådet fikk ikke engang Universitetsrådet med seg. Dette illustrerer muligens Språkrådets manglende autoritet: Man leser Språkrådets uttalelser mer som programforpliktete og forutsigelige øvelser enn som

velbegrunnede anbefalinger. Det hjelper lite at eksperimentet av 1938 er over og at vi er gått inn i en roligere periode av stabilisering og opprydning: Autoriteten er undergravet av en dyster normeringshistorie.

Mye kan tyde på at tiden er inne til et offisielt normeringsorgan (eller to?) av en annen karakter, uten så dype røtter i en langt på vei forgangen språkstrid, og med evne til å overflødiggjøre de ikke-offisielle normeringsorganene gjennom en troverdig og autoritativ omsorg for de eksisterende skriftspråkene. For vi trenger et offisielt normeringsorgan med autoritet – ikke bare overfor presset fra engelsk, men også overfor en ny type ikke-offisiell normering som det er vanskeligere å finne noe godt å si om enn den jeg hittil har omtalt. Dette er den uoffisielle, skjulte og antagelig ikke egentlig tilsiktede normering som ligger innbakt i språkteknologiske produkter. Den språkteknologiske industrien har ikke på sin dagsorden å endre våre språknormer, men den har på sin dagsorden å tjene penger. Denne dagsorden kan innebære mangfoldige slags snarveier forbi språklig kvalitet, slik at nordmenn kan bli nødt til å forholde seg ikke bare til talejenkjennere som krever et strengt normalisert talemål, men også til retteprogrammer som setter røde streker under utmerkede ordformer, eller oversettelsesprogrammer som krever at brukeren holder seg innenfor et snevert syntaktisk repertoar og et snevert ordforråd.

Slik utilsiktet men *de facto* normering av vårt felles språk vil vi antagelig få se mer av i årene som kommer, og vårt offisielle språknormeringsorgan trenger å utvikle en beredskap mot den, og autoritet til å gjøre noe med den. Riktignok er det fremdeles slik at hovedproblemet for det meste av språkteknologien er å oppnå en slik teknisk og språklig kvalitet – uansett varietet – at den overhodet oppleves som brukbar. Det vil nok også fortsette å være tilfellet en stund. Men grunnlaget for fremtidens kvalitet og for mulighetene til å ta normeringshensyn, legges allerede i dag: Enten ved at vi ikke gjør noe, eller ved at vi bygger opp kvalitetssikrede språkressurser for norsk – tekst- og talekorpora, f.eks. – og utvikler et apparat for samarbeid mellom språkteknologisk industri og våre normeringsorganer.

Et sukk til slutt

At normeringssituasjonen i Norge fremdeles er unormal, er noe som til og med viser seg i navnene på språkformene. Kolleger fra nynorsksiden har av og til påpekt at diktere og andre rett som det er uttrykker dyp kjærlighet til nynorsken, men at de har til gode å se tilsvarende erklæringer overfor bokmålet. Nå kan det jo også være et mentalitetsspørsmål om man finner det naturlig å avgi klisne kjærlighetserklæringer til et språk, men problemet er ikke bare dette. For hva skal vi eventuelt kalle språket? Offisielt er 'bokmål' det lett nedlatende navnet på riksmål siden ca. 1929. Men for mange betegner 'bokmål' først og fremst en offisiell, noe aparte preskriptiv norm utarbeidet av statsautoriserte filologer. Å erklære kjærlighet til bokmålet blir da omtrent som å erklære kjærlighet til samferdselsbudsjettet – når man egentlig ønsket å snakke om kjærlighetens fergereiser.

Skal vi så kalle det 'riksmål'? Nei, dette navnet er annektert av en organisasjon med sin egen historie, sin egen agenda og sine egne normpreferanser som man ikke nødvendigvis identifiserer seg med, selv om man liker å bruke dette språket.

Slik kan man gå omkring og føle adskillig godhet for dette språket, uten å få gitt skikkelig uttrykk for den, fordi språket ikke har noe ikke-belastet navn. Dette må

da være et symptom på en unormal språksituasjon. Det er på tide vi kommer oss ut av den.

Referanser

- Dretske, F.I. (1974): Explanation in linguistics, i: D. Cohen (red.): *Explaining linguistic phenomena*. New York: John Wiley & Sons.
- Dyvik, Helge (1993): «Normbegreper, systembegreper og individueringen av norske skriftspråk.» I: *Standardspråk og dialekt. Seminarer i Oslo 1991 og 1992*. Bergens Riksmålsforening og Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur.
- Itkonen, E. 1975: Transformational grammar and the philosophy of science, i: E.F. Koerner (red.): *The transformational-generative paradigm and modern linguistic theory*. Amsterdam 1975.
- Omdal, Helge og Lars Vikør (1996): *Språknormer i Norge. Normeringsproblematikk i bokmål og nynorsk*. Cappelen Akademisk Forlag as.
- Popper, Karl R. (1979): *Objective knowledge : an evolutionary approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Searle, J. (1969): *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sundby, Nils Kristian (1974): *Om normer*. Universitetsforlaget.
- Vannebo, Kjell Ivar (1980): «Om språkvitenskapens normbegrep.» *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 1:3-23.